

2. חבלו של גורל

כפואמה 'פסעה שיירת' מתאר מרדכי טביב אחת מדרכי העלייה של יהודים מצפון תימן (חידאן אל-שאם) לארץ בראשית המאה, על גבי גמלים, שעימם נמנה בית אביו. בחלק הראשון של הפואמה מצוירים קלסתר פניו וכלי נשקו של מורה-הדרך הישמעאלי, שחזותו מעידה על היותו 'פרא מדבר' (בתים ב, ג). הישמעאלי פוסע בראש השיירה וכידו חבל הקשור לצווארו של הגמל הפוסע בראש השיירה, אלא שחבל זה יוצא מגדר פשוטו והופך לסמל. הישמעאלי אוחז בידו 'חבלו של גורל' (ב-4, ז-3) והוא במקום חבלו של משיח. מורה-הדרך הישמעאלי, המפלס נתיבות לעולים כמו רומז שאין מקומם של רוכבי גמלים אלה בארץ-ישראל, אלה העולים חייבים לקבוע את מקומם כחבל נחלתם שנפלה להם בגורל על ידי מי שנאמר עליו: 'בהנחל עליון גוים כהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל' (דב' לב: ח). לכן כל שהייתם של היהודים בתימן לא היתה אלא מתוך אונס ועתה עולים הם 'מתוך הארמי' (ז-5, יד-5) לארץ אבותם כי רק שם נחלתם. כך תורם הישמעאלי את חלקו ליישובה של הארץ. שיירת העולים מצפון תימן שמראשית המאה שלנו מהלכת על עקבות שיירת עתיקת יומין, זו של יעקב אבינו, שאף הוא גלה שלא ברצונו מכית אביו ולאחר שעשה בגלות ארם שב על אורחת גמלים לנחלת אבותיו. מעשהו של מורה-הדרך הישמעאלי גורם נחת רוח בעליונים, על כן מאיר המדבר פניו לעולים מן הארמי ורוח קלילה נושבת מעדנות ומנעימה את הדרך להולכים בה (יב).⁴⁶ רעיון דומה, אך בנסיבות שונות, שומעים אנו מפיו של שמעון ב'המבשר', המשיב על תחנוני השית', לכל יעזבו היהודים את המקום ויעלו לארץ, ואומר: 'אתה יא שייך, איש טוב ונכון, יודע שאנחנו דרים פה דרך חסד, ארצנו היא ארץ הקודש' (עמ' 43). גם יפת כמחזה 'נפתולים' מתפלמס עם מי שמנסה להפחית מציונותו וטוען כמפגיע: 'אני קשור לציון מפני שאבות אבותי חונכו לאהבת ציון, כל ישיבתי בגולה היתה בכחינת ישיבת עראי' (נפתולים, עמ' 45).⁴⁷

3. לנעוץ ולנגוס בקרקע

שיירות העולים הראשונות מתימן, שהקדימו לעלות לארץ, לא נתקבלו בסבר פנים יפות, לא מצד ראשי הכלולים בירושלים ולא על ידי רבים מן האיכרים במושבות,⁴⁸

שמור על עליית בית אביו ועימם שני כפרים ממרכז תימן בשנת תרע"ב — ראה: בן-שמור, עמ' 47-45.

46 ראה: טביב, בצל, עמ' 67-69. על עלייה זו — ראה: טביב, שבי, עמ' 15-56; יערי, עליית, עמ' 29-34; השווה: ניני, עמ' 224-229.

47 ראה גם דברי אחד העולים מראשית המאה באוזני שכניו המוסלמים המנסים למנוע בעדו מלצאת את המחוז: 'ידידי זו הארץ שלכם, ושל אבותיכם, אבל לא שלי, אני שלי ארץ ישראל [---] לשם אני צריך ללכת' — ראה: מרגלית, עמ' 131.

48 על יחס הכלולים בירושלים — ראה: דרויאן, עמ' 19-22. על יחס האיכרים במושבות — ראה: שם, עמ' 105-107.

ואף המוסדות המיישבים לא נהגו בעולים מתימן באותה מידה שנהגו עם עולים אחרים. העולים מתימן נפגעו קשות מן היחס כלפיהם וחשו כמי שהחליפו גלות בגלות בארץ, וכל זה מידם של אחים.

מחשבות אלה וכיוצא בהן מתרוצצות ברומאן הכיכורים של מרדכי טביב, 'כעשב השדה' (תש"ח). עולי תימן שבעין הקורא, היא ראשון לציון, שופכים את מרירות ליבם בפני ר' יוסף (שפרינצק), שהיה ממוקריהם של התימנים. עסקן זה מבקש לתלות את אכזבת העולים מתימן באמונתם התמימה, שעם הגיעם ארצה הקב"ה מוריד להם ירושלים של מעלה. ולא היא, הארץ חרבה ושוממה ומצפה לעובדי אדמה אשר יהיו נכונים להתייסר למענה (עמ' 62-63) — מדגיש ר' יוסף באוזני שומעיו, העולים מתימן. מארי יחיא, רבם של תימנים בעין הקורא, שבכיתו מסב ר' יוסף עם כמה מבתי אב שמתימן, דוחה את דברי אותו עסקן פועלים, המרמז שעלייתם של יהודי תימן ככיכול משיחית היא. מארי יחיא מדגיש שכל רצונם 'לנערץ ולנגוס בקרקע', כי רק לשם כך עלו ארצה ולכן כל מבוקשם הוא לקבל נחלה שתהא שלהם, כיוון ששכר העבודה אצל האיכרים מועט וחרפתו מרובה (שם).

4. מתח משיחי ועשייה בחומר ובלבנים

העלייה הראשונה מתימן באה מן הרמה המרכזית, העלייה השנייה — בעיקר מצפונה של תימן, ואילו בשנות העשרים, בימי העלייה השלישית, התעוררו יהודי דרום תימן לתרום את חלקם לבניין הארץ.

העולים מן העלייה השלישית מיזגו מניעים משיחיים (באשר מדובר באזור שהוא ערש הקבלה בתימן) עם רעיונות ציוניים, ולהם מייחד המשורר טוביה סולמי, שביט אביו נמנה עם העולים מדרום תימן, שירים רבים. בפואמה 'מסע לארץ הגדולה' יוצא סולמי כנגד אותם מבני הדור השלישי של המייסדים שגלו מרצון לנכר, מהם מתוך מניעים אידיאולוגיים כלל-אנושיים 'לתקן עולם' (עמ' 28). לאלה ולכל היורדים מזכיר הדובר את שיירת העולים הראשונה בתולדות האומה, זו שהניחה ארץ מגורים ועלתה על-פי צו משמים לארץ המובטחת. שיירה זו, אשר יצאה מאור כשדים ובראשה אבי האומה, משמשת כסמל לכל העליות לארץ. הדרך מתימן לארץ חיסרה את ממונם של העולים ובהגיעם ארצה היו דלים ומדולדלים אך עמוסים במתח משיחי, דבר שקירב מרחקים, שכן ארץ-ישראל היתה שקולה כנגד הכל. וכך אנו קוראים בשיר שבו משוקעים מאוצר לשונה של תורת הסוד, שהזינה את הגאולה המשיחית גם זו שמתימן:

אַרְכָּה דְרָכֶי מִצָּאת אָבִי מְאוּר כְּשָׂדִים / עִם מְקַל נְדוּדִים וְצָרֹר תְּלֹמוֹת לְתַקֵּן
עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׂדֵי לְאַחַת הַכְּלִים הַשְּׂבוּרִים.⁴⁹

המניעים הקבליים שעמדו מאחורי עלייתם של יהודי תימן לא דחפום לישב ואל תעשה, אדרבה הם עשו בחומר ובלבנים לבניין הארץ כדי להחיש את ביאת הגואל, כפי שלמדו מן הזוהר, שהיה נר לרגלי העולים מדרום תימן (באתערותא דלתתא אתער דלעילא, ועד לא יתער דלתתא, לא יתער לעילא' — וארא קצו). אולם בעוד שהחלוצים החילוניים הסתפקו בירושלים של מטה, מבקשים העולים מתימן גם את ירושלים של מעלה: 'זכתפלה נוריד ארץ ישראל של מעלה'.⁵⁰ החלוצים מדרום תימן שהיו אמונים על תורת הסוד האמינו שרק בדרך זו תבוא הגאולה השלמה.

משורר נוסף מדרום תימן שהוא גם אחד מבני הלויים הינו רצון הלוי, המתאר בשיר, שנכתב לאחר קום המדינה, את האהבה העזה לארץ שבכוחה גברו העולים על דרך החתחתים שהיה עליהם לעבור. בשירו 'זכרון ירושלים' פוסח רצון הלוי על אלפיים שנות גלות ורואה עצמו כאחד הלויים המשוררים במקדש ה' (ג-ד), גולה בעל כורחו עם שארית יהודה לבבל (ה) ומצרף את קולו עם הנשבעים את שבועת הדורות:

כי אם אֶחָטָא וְאֶשְׁכַּחַךְ / יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכַּח יְמִינִי
לְשׁוֹנִי זו תְּדַבֵּק לַחֲךְ / אִם לֹא אֶשְׁימְךָ כְּרֹאשׁ זְכָרוֹנִי.⁵¹

שבועה זו, שמקורה בתהילים (קלז:ה), הורישו הדורות לכאים אחריהם, והיתה לנגדם תמיד כיום שמחה כביום אבל (ז). על כן בבוא העת הצפונה:

וְלֹא מְדַבֵּר וְאוֹקִינֻס / חֶסְמוֹ דְרַכֵּי בְיָוִם אֵינֶן-מְנוֹס
בְּבוֹא עֲתָךְ בְּנִקְףָּ רִגְעָךְ (ח 3-1).

אכן ארוכה היתה הדרך מתימן לירושלים ועקובת מכשולים, אך האמונה החזקה של הגולים, 'עדת חוכי אל' (בדרך לציון, א-7), שברה את מוטות הנכר. הגאולים 'מישיש ועד עולל' נהרו אחרי תשוקתם לסלעיה ועפרה של נחלת אבות, אשר נעקרו ממנה אך מעולם לא נעקרה מלבם 'וְהַלֵּב כֹּה נִרְעֵב לְסִלְעָה וְעִפְרָה' (א-4).

5. לבנותה ולקוממה

הגישה הציונית-סוציאליסטית, אשר גרסה כי את כיבוש הארץ יש לעשות באת ובמעדר⁵² והיתה מקובלת בקרב שכבות שונות בארץ, רעיונותיה הגיעו אף למחנות

50 ראה: סולמי, עלות, עמ' 27. בתפיסה זו מחזיק מארי אלנדאף בדונו במצוות יישוב הארץ ככלל וירושלים בפרט, וכך הוא כותב: 'ותחילת הגאולה תהיה מן האומה עצמה [---] וסוף הגאולה על-ידי הגואל מבני בניו של דוד' — ראה: אלנדאף, עמ' י-יא. מארי מזרחי-עדני, שעלה מצנעא בסוף המאה הקודמת, כותב, שעלייתו היתה למען 'גאולת שכנת עזנו' — ראה: מזרחי, מבוא. ואילו יעיש, ביצירתו של ח' הזו, לא עלה ארצה אלא רק לאחר שנתייחס מן הגאולה המשיחית, נוסח תורת הסוד. על כך — ראה: הלוי, הזו, עמ' 75-77.

51 ראה: הלוי, הנצח, עמ' 13-14. גם ש"י עגנון ראה עצמו בחזיון לילה עומד עם אחיו הלויים בבית-המקדש ושר עימם משרי נעים זמירות ישראל — ראה: עגנון, עמ' 85.

52 על הגישה הרביוניסטית, המתפלמסת כנגד התפיסה של עוד דונם עוד עז — ראה: גרינברג, עמ' קסג.

העולים באמצעות הקולטים שהשתייכו ברובם לחוגים שדגלו בסוג זה של ציונות. רעיונות אלה מהדהדים בשלושה שירים שנכתבו בעת העלייה הגדולה מתימן. הראשון בהם, מאת שלום מאורי, עשוי מטורי שורות מחורזות ומספר על המצוקה הקשה שבה שרויים העולים, המעוכבים זה שלוש שנים 'במחנה גאולה' וכצר להם שוטחים תחינתם בפני 'נורא עליה'. בה בשעה הם פונים למוסדות לחוש ולגאול את העולים מתימן, שכבר קצרה רוחם כאשר הם: 'שואפים לחונן עפר הארץ / לעבדה ולשמרה בעוז ומרץ'.⁵³ באותה רוח משורר שלום תם, הפונה לאדון כל ומתחנן: 'יעלינו מהרה על כנפי נשרים', שכן רבה המלאכה שנטלו העולים על עצמם: 'ולנטוע לכל עצים הדורים / ולבנות לכל בתי מגורים'.⁵⁴ הכוונה לטעת אילנות ולבנות בתים בארץ לכלל ישראל. בשיר נוסף ממחנה גאולה שבעדן מבקש הכותב, מ' חתוכה, כמו לפרוש כנפים על מנת להגיע לארץ שעה אחת קודם, כדי שיחקיים בו וכשאר עולים שנקבצו מרחבי תימן למחנה זה והמתינו לעלייתם מקצת אותה ברכה-תחינה שבכרכת הנהנין: 'לעלות לציון להתיישב שמה / לאכול מפריה לשנות ממימה / להתיישב בה לבנותה ולקוממה'.⁵⁵

ד. סעי יונה – העלייה לארץ בעקבות שירת הגלות והגאולה

שירת הגלות המתנה את צרת ישראל בין הגויים, אשר ראשיתה עם חורבן המקדש (למשל: תה' קלוז), ושירת הגאולה שכולה כליון נפש לארץ האבות הינן שתי פנים לתפילה אחת גדולה בפני האלוקים, שיחוס על עמו הנדכא ויגאל אותו במהרה מבין האומות.⁵⁶ ראשיתה המתועדת של שירת הגלות והגאולה בתימן נעוצה כנראה ברשויות של ר' דוד אלעדני, ב'מדרש הגדול' (המאה ה-13 וה-14), והמשכה ביצירה הפיוטית של יהודי תימן לדורותיה עד יציאתם מאותה גלות. יותר מכל היתה קרובה לליבם שירת הגלות והגאולה של ר' שלם שבזי, הפייטן והמקובל מדרום תימן בן המאה ה-17, שהיתה להם מקור לניחומים וחיזוקה בהם את אהבתם לארץ-ישראל. שירת הגלות והגאולה של שבזי גם היתה בין הגורמים שהניעו את עלייתם לארץ – וכמובן בנוסף היו שיריהם של משוררים אחרים בתימן, שגם שירתם היתה שגורה בקרב אחיהם ולפעמים אף ייחסו חלק משירים אלה לשבזי – וכיטוי לכך ניתן בספרות העליות מתימן. להלן יובאו כמה דוגמאות לכך.

בסיפור 'אורות הגאולה' מאת שלום מדינה מתואר מארי שמעון איש הסוד, המצרף צירופים ומכוון כוונות ומוצא שהגאולה תהיה בשנת תרל"ו (1876). הוא עולה לארץ מכוחן של תורת הסוד ושירת שבזי, ובפיו נישא השיר 'אהבת הדסה' (עמ' 31, אקרוסטיכון אלשבזי משתא). שיר זה של שבזי תוכו רצון אהבה לארץ ולרעה כאחת.

53 ראה: מאורי.

54 ראה: תם.

56 על שירת הגלות בתימן – ראה: רצהבי, שירת, עמ' 173-190. על שירת הגאולה – ראה: שם, עמ' 227-265.

מארי שמעון מגיע למחוז חפצו אך לא בלי יסורים ומכאובות. בעלייה זו כרוכים מעשים שבדרך הטבע ובפעולות שמעבר לכך.⁵⁷

שליחותו של יבנאלי לתימן, שהוזכרה לעיל, הוכתרה בהצלחה אף למעלה מן המשוער, וזאת בראש ובראשונה הודות לשירת הגלות והגאולה של פייטני תימן, שהכשירה את הלבבות ליום הבשורה המיוחל. שירה זו עמדה בדרגה אחת עם נבואת הנחמה והגאולה של נביאי ישראל. דוגמה לכך מובאת במחזמר 'המבשר', שבו שולבו מפסוקי הגאולה והנחמה (יש' מג:ו, נב:ח ועוד) עם שירת הגלות והגאולה של יהודי תימן, המופיעה בדרך-כלל כעיסורים מוסיקאליים. כבר בפתיחת מערכה א' נשמע ברקע השיר 'אהבת הדסה'. הדובר נכסף ל'הדסה', היא ארץ-ישראל, ואומר:

אַהֲבַת הַדְּסָה עַל לְבָבִי נִקְשְׁרָה / נֶאֱנִי בְּתוֹךְ גּוֹלָה פְּעָמֵי צוּלְלִים
לוֹ יֵשׁ רְשׁוֹת לִי אֲעֵלָה אֶתְחַבְּרָה / תוֹךְ שְׁעָרֵי צִיּוֹן אֲשֶׁר הֵם נְהַלְלִים.

הכל נתפסו לבשורת הגאולה ובכלל זה מארי המקום השוקד להרחיק כל ספק מלב קהל שומעיו אם אכן הגיעו ימות המשיח אם לאו. הוא פותח בפסוק המדבר בתשועת ישראל, 'מי יתן מציון ישועת ישראל' (תה' יד:ז) ומפציר בשומעי לקחו לפצוח בשיר 'סעי יונה ושמעני' (המבשר, עמ' 32) אשר מתפרש כשיר גאולה, בעיקר בשל המחירות החותמת את השיר 'וחיש האל יקותיאל ויגן מהרה'.⁵⁸ שכן יגן ויקותיאל הם משמותיו של המשיח (שור"ט, משלי יט).

בתחילת מערכה ב' של המחזה 'חיים חדשים' מאת שלמה דורי, הממחישה את דרך היסורים שעברו רבים מיהודי תימן בדרכם לארץ, נשמעת ברמה השירה 'איומה המשי' (אקרוסטיכון אלשבזי) והיא תפילה על הגאולה והלל לדיבוק חברים בתורה. יש בכך כדי להתמיה, שהרי המחזה 'חיים חדשים', כמסתבר משמו, שולל את חיי הגולה מעיקרם וחותר לתמורות בחיי העדה מתימן כבחי היחיד, בנוסח הציונות הסוציאליסטית. משום כך הדור הצעיר מבני תימן שבמחזה כבר אינו כתמול שלשום, למשל בשאלת השידוכין והמוהר, וכבר אלה מבשרים את היהודי החדש, עם כל זאת שירת הגלות והגאולה של יהודי תימן חביבה גם על דור תמורה זה, ובכל עת מצוא שרים בני הנעורים את אותה שירה על קיבוץ גלויות: 'אשאל אלוקי יגאל שבויים'.⁵⁹ (אקרוסטיכון אני יוסף). גם במחזה 'נפתולים', כאשר ניצבים שודדי דרכים על דרכם של הגאולים, הרי אלה נשענים על רחמי שמים ופוצחים בשיר: 'אשאל אלוקי יגאלה שבויים'.⁶⁰

הערגה לציון שהונחלה ליהודי תימן מדור לדור קיבלה משנה תוקף עם הופעת

57 ראה: מדינה, אורות, עמ' 26-31.
58 המארי ב'המבשר' מייחס שיר זה לשבזי, אולם אידלזון (עמ' 77) משער שהמחבר הוא סעיד. והשווה: אמלל שיר, עמ' 220.
59 ראה: דורי, חיים, עמ' 295.
60 ראה: יצהרי, נפתולים, עמ' 32. על שיר זה — ראה: רצהבי, שירת, עמ' 238-240.

שירת שבזי, כך גורס המשורר טוביה סולמי. גם לאחר ששבזי הלך לבית עולמו, המשיכה שירתו לדובב את הדורות, מה גם שמצבתו עמדה על אם הדרך והורתה לעולים את המסילה שילכו בה:

הוא עמד שם בודד, קבר־חי / כמגדלור מהכהב מראש הר צבר
 בשיריו יעורר אוקדים בערב / על פניו נשרים עוד תשובו
 כמשה הוא נשא את ידיו אל שמים / להחיש הגואל לזרו נגאלים (על כנפי
 נשרים).⁶¹

ואכן קברו של הרש"ש היה 'תחנה בדרך ירושלים' (שם, עמ' 71). שיירות העולים היו חולפות על פניו וכמו מרכינות ראש לעבר הפייטן המת-החי, ששירתו היתה להם לתפילת-הדרך ולקורבן הודיה: 'רק שירות שבזי על שפתנו / היו לתפלה לשלמים וְעולה' (שם, עמ' 87).

שירת הגלות והגאולה ותורת הסוד, שרעיונותיה נפוצו בקרב רבים מיהודי תימן, פירנסו את המתח המשיחי והיו האופנים ברכב המשיח של שנת תש"ט — כך סבור שלום מדינה, המשתמש במחרוזת הבאה בכמה זיכרי לשון משירי הגלות והגאולה:

ברכבו על עב־עננים צהל וגם שבו בשירה / נם: 'אימה בהר המור' גם 'על לכבי
 נקשרה'
 וריח הדס אז עלה מני גוילים ספונים / כם לילות הגו אבותי חזו על ציון
 ונגנים.⁶²

במחזה 'נפתולים' בני הגר מתאנים ומתעללים ביהודי המקום, ואילו היהודים קוראים לאלוקים, ובפיהם אחת התפילות המפורסמות ביותר בפיוט של יהודי תימן:

שדי אמור נא די לגלותנו / חוסה וקבץ את פליטתנו (אקרוסטיכון, שמי דוד
 קטן אני).⁶³

גולי תימן שנאחזו בהרי יהודה נמשלים כפי המשורר רצון הלוי לעלמה דקת גו, המכה שורש במקום נחלתה. היא יודעת היטב, שמכוחו של צו משמים היא נדדה עד להרי יהודה, היא גם יודעת שהאל הוא אשר הערה מרוחו על דברי הנחמה של הנביאים, האציל על רוחם של חוזי הגאולה לדורותיהם ושימש מקור שאיבה למשוררי הגלות והגאולה, וביותר לאבא שלום שבזי. אכן צבת בצבת עשויה, לאמור, ראשית הגאולה מתימן במאמר 'לך-לך' ואחריתה בשירת הגאולה של שבזי רבת החן (תרתי משמע):

61 ראה: סולמי, הור, עמ' 70.

62 ראה: מדינה, משא (השיר 'המשיח נעלם'), עמ' קנא (ג).

63 ראה: יצהרי, נפתולים, עמ' 25. השיר — ראה: רצהבי, שירת, עמ' 252.

זֶה שֶׁם כְּתוּב בְּתוֹךְ סְפָרִים / תְּזוּן-חוּזִים וְשִׁירֵי שְׁרִים
 זֶה עֲטֻרוֹהוּ זְמִירוֹת שְׁבֻזֵי / כְּסוּד מְדָרֵשׁ וְחֵן הַזְהָר.⁶⁴

גם נפשה של האדמה בישראל נכספה אל בניה-בונה, שרחקו ממנה באונס, ובשובם אליה בהמון רב, מתרפקת היא עליהם כאם על עולליה (אחות קטנה, שם עמ' 68). כך נוהגת שדמת הארץ גם עם בת תימן הקטנה המדלגת על הרי ירושלים ברגלים יחפות כדי לחוש את מגעה החי של האדמה. לבת תימן זו מגלה המשורר סוד הנחתם והוא ששירת הגלות והגאולה של הרש"ש היא אשר נשאה אותה לאדמת אבות על כנפי נשרים:

בְּחֻצֵן הַרְעָם שֶׁל מְרֻכָב הַקְּסָמִים / אָבָא שְׁלָם שְׁבֻזֵי הַבֵּיאָף עַד לְכָאן (שם ב 2-3).

והוא, ר' שלם שבזי, מעטרה בכרכות שמים ממעל ותהום רובצת מתחת, והן הסגולה להתעוררה בארץ.

דברי סיכום

עיקרם של דברים, העליות מתימן למן שנת תרמ"ב עד יציאת תימן של שנות הארבעים והחמישים באו לכלל ביטוי במידה זו או אחרת ביצירתם הספרותית של בני תימן בדורות האחרונים. המחברים מגלגלים בחלק מן היצירה הספרותית החדשה במניעים שמשכו בעבותות אהבה את יהודי תימן לארץ ובכלל זה הגורם המשיחי, תורת הסוד ושירת הגלות והגאולה שהכשירו את הלבבות לעלייה בכל הדורות וביותר עם ניצני התחייה הלאומית בארץ. על אף שתכלית העלייה לארץ בעיני חלק מן העולים מתימן, בעיקר אלה מבני העליות הראשונות, היתה ברוח תורת הסוד, לאמור 'הקמת שכינה מעפרה', הרי האמינו רבים מן העולים שתחילתה של הגאולה המשיחית בגאולה בדרך הטבע.

חוקרי תולדות עליותיהם של יהודי תימן חלוקים בשאלת משקלם הסגולי של המניעים הרוחניים, קרי הכיסופים לציון, בשילובם עם הגורם המשיחי ושירת הגאולה לעומת הגורמים החברתיים והפוליטיים-כלכליים. לעומתם, רוב היצירות הדנות בעליות מתימן מתנבאות בסגנון רעיוני אחד ומייחסות משקל יתר למניעים הראשונים, עד כי יציאת תימן מתפרשת על-ידי רבים מן היוצרים כיד ההשגחה ממש, בבחינת ובא לציון גואל. אולם עם זאת בשתיים-שלוש יצירות הודגשו הגורמים הדוחפים את יהודי תימן לצאת מארץ גלותם. מן הסתם הכירו מחבריהן של היצירות האחרונות, בשיעור זה או אחר, את התפיסה הציונית השוללת את הגולה מעיקרה. מחברים אלה גם מרמזים לגאולה בגירסתה הציונית החילונית. יצירות אלה הן פרי עטם של מחברים

אשר את עיקר חינוכם קיבלו בארץ, וקרוכים היו לחוגים שנהו אחרי תורת הגאולה החדשה.

לא מעט מן היצירות שדנו בהן כתובות אמנם כתבניות ספרותיות מקובלות אולם ברוחן נושאות אופי תיעודי מובהק. מעין ביטוי לרחשי לב בשעה גדולה שעניי הדורות היו נושאות אליה. כמאמר זה נדון בעיקר הצד הרעיוני שביצירות, ואילו הבחינה הספרותית לא זכתה אלא לעיון מועט, שכן זו מהווה פרשה בפני עצמה.

נספח

שיר גאולה לכבוד דוד בן-גוריון

שירה נאה

שלום יצהרי

שָׁבַח אֲשִׁיר	בנועם שיר	למול דוד בחיר
ילוד גוריון	שהוא יקר	והוא הִיָּה גביר
ופרחו נו –	צִפָּה האיר	בקול רינה נשיר
בסוד נשגב	וגם מכתיר	יגוני העביר

וקיבוצו הנאני

ובכתביו קדמני

והורני והנחני

ובן גוריון	כבר צמח	ונפשי נכספה
ובן דוד	מאד זרח	ושמחה נספה
וגם עזרה	מאד שלח	לגולה עלתה
ואור נגנו	כבר זרח	לכנים חופפה

וזה סימן בדינו

מקובל מאבותינו

ביום קיבוץ פזורינו

כשנלך	ובו נשמח	משיחנו כבר צמח
פקח עין שכ –	לך דוד	ילוד גוריון צבי
ועזרתך	יהא אל רם	ותהיה נשמרי
ומצות אל	בעיקרם	לעזרה תשלחי
ילוד שלום	כבר שאל	לעזרה מהרי
ואל נא ת –	חריש דודי	למצנה קיימי
זכור דוד	לתורת אל	ואל נא תשכחה

אֲשֶׁר בְּעֵלְהָ וְהֵט אֲזַנְךָ
 יְקוּתֵיִאל וְאֵל תּוֹאֵל
 וְגַם כֹּה תִשְׁמְחָה וּבִשְׂמוֹ תִבְטָחָה

אֶהוּב מִצְנֹה וְאֵל תְּרִיב
 וְעִזְרָתְךָ תִּהְיֶה מִקְרִיב
 לְכֹל שׂוֹאֵל תִּהְיֶה מְשִׁיב:

קְשׁוּב דָּוָד וְעֵשָׂה לִי
 לְאִמְרֵי פִי וְרַחֵם עַבְדְּךָ
 וְהִטָּה אֲזַנְךָ

יּוֹם טוֹב זֶה כְּבֹר הוּא כָּא
 וְאֵין לֶחֶם וְאֵין שְׂמֵלָה
 וְאֵין עֲוֹנָה וְאֵין תִּקְנָה

וְתִיכְתָב וְתִיחַתֵּם
 וְאֵל עֲלִיּוֹן יְהִי עֲזָרְךָ
 לְטוֹבָה נִצְפָּנָה

בְּגַן עֵדֶן יִהְיֶה חֶלְקְךָ

וְשְׁלוֹם תִּירָשָׂה

אֲשֶׁר שָׁלַח לְאִגְרַת חַתּוּמָה
 וְגַם בָּנִיו לְתוֹרָה הַקְּדוּמָה
 בְּשִׂרְכֶם בְּאֵלֶיהָ מִהֲרָה: תָּם

סְעֵדָהּ גַּם שְׂמוּעָתוֹ לְטוֹבָה
 יִזְכֶּה לְשִׂמְחַת הַשְּׂאוּבָה
 וְשְׁלוֹם רַב יִסּוּבֵב הַקְּהֵלָה

ליד הקודש אל העליונה ראש ממשלת ישראל דוד בן גוריון י"ל
 אני הצעיר הר' שלום בן שלמה יוסף יצהרי יצ"ו קרית בנימין
 מיחלים לתשובה, אל ישוב דרך נכלם.
 מיד הרב סעדיה סטואני הי"ד, דבכל מה דבליבי מסרית ליה דאיהו שליחא מהימנא.
 הצעיר שלום בן מ"ו שלמה בן יוסף יצהרי ס"ט.⁶⁵

65 השיר — ראה: עובדיה, עמ' 181-182. השיר נוקד לפי נוסח יהודי תימן, בעזרת ידידי יהודה עמיר וצמח קיסר.

הפניות ביבליוגרפיות

- אביזמר, 'לאחים פה ושם' [שיר], ניב הגאולה, גיליון 3 (תש"ט), עמ' 3.
 א"א אורבך, 'גוג ומגוג', האנציקלופדיה העברית, י, ירושלים-תל אביב תשט"ו
 עמ' 297-299.
 —, —, חז"ל — פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשכ"ט.
 א"צ אידלזון, שירי תימן, סינסינטי תרצ"א.
 מארי א"ח אלנדאף, מבשר טוב, ירושלים תרע"א.
 אלקוסון (תרגם מערבית יוסף יואל ריבלין) תל-אביב (תשכ"ג).
 י' טובי וש' סרי (עורכים), דיואן אמלל שיר, תל-אביב 1988.
 ד' בן-שמור, מכתם לדוד, תל-אביב תשמ"ח.
 בת יאור, הדי'מים — בני חסות, יהודים ונוצרים בצל האסלאם, ירושלים
 1986.

S.D. Goitein, <i>Jews and Arabs</i> , N.Y. 1964.	גויטיין
נ"ב גמליאלי, תימן ומחנה גאולה, רמלה תשכ"ו.	גמליאלי
ד' גרייצר, 'מרמורק — מושב העובדים הראשון של יהודי תימן בארץ', סעי' יונה, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 162-147.	גרייצר
א"צ גרינברג, ספר הקטרוג והאמונה, ירושלים-תל-אביב תרצ"ו.	גרינברג
י' דודזון, אוצר השירה והפיוט, ניו יורק 1924.	דודזון
ש' דורי, חיים חדשים [מחזה], מתימן לציון, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 286-295.	דורי, חיים
—, חיים חדשים — שבעים שנות עלייה מתימן, תל-אביב תשמ"ב.	דורי, שבעים
ס' דמארי, המבשר [חמ"ד], 1957.	דמארי, המבשר
—, כשהתימני צוחק, תל-אביב תשמ"ז.	דמארי, כשהתימני
נ' דרויאן, באין מרבד קסמים, ירושלים תשמ"ב.	דרויאן
מארי אבצ"ן הלוי, ספר קודש הלולים, ירושלים תשל"א.	הלוי, אבצ"ן
י' הלוי, 'הזו מספרם של תימנים (?)', מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ב (תשמ"ב), עמ' 77-63.	הלוי, הזו
ר' הלוי, המי יונת הלב, תל-אביב תשכ"ז.	הלוי, המי
—, הנצח האחד, תל-אביב תשל"ט.	הלוי, הנצח
א' ורדי, מלכי בציון, תל-אביב תרצ"א.	ורדי
מ' חתוכה, 'תלישות' [שיר], ניב הגאולה, גיליון 2 (תש"ח), עמ' 2.	חתוכה
מ' טביב, בצל הימים — שירים ומכתבים, ראשון לציון 1987.	טביב, בצל
—, דרך של עפר, תל-אביב תשי"ד.	טביב, דרך
—, כערער בערבה, תל-אביב תשי"ז.	טביב, כערער
—, מסע לארץ הגדולה, תל-אביב תשכ"ט.	טביב, מסע
א' טביב, שבי תימן, תל-אביב תרצ"ב.	טביב, שבי
ט' טביב, 'תחלת מצעדנו ותשוקתנו לעלות לארץ ישראל', קול העם [תוספת להפועל הצעיר], יד ניסן תרע"ג, עמ' 11-12.	טביב, תחלת
ע' טוביה, 'בנתיבי הענות' [שיר], ניב הגאולה, גיליון 3 (תש"ט), עמ' 3.	טוביה
י' טובי (עורך), יהודי תימן בעת החדשה, ירושלים תשמ"ד.	יהודי תימן
א' יערי, 'עלית יהודי תימן לארץ ישראל', שכות תימן, תל-אביב תש"ה, עמ' 36-11.	יערי, עלית
—, 'תנועות משיחיות בתימן', מחנים, פא (תשכ"ג), עמ' 46-57.	יערי, תנועות
ש' יצהרי, 'שיר גאולה לכבוד דוד בן-גוריון, שירה נאה', בתוך: א' עובדיה, נתיבות תימן וציון, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 181-182.	יצהרי, גאולה
מ"צ יצהרי, נפתולים, ראש העין תשכ"ה.	יצהרי, נפתולים
י' ישעיהו, 'העלייה מתימן', שנתון דבר, תש"ד, עמ' 137-196.	ישעיהו
ע' כהן, 'יציאת תימן [חמ"ד] תש"מ.	כהן, יציאת
—, 'ירושלים שבלב, רמלה [חש"ד].	כהן, ירושלים
י' כהן-ישור, 'צמח או פרץ? הרעיון המשיחי בזמן הזה, ירושלים תשל"ט.	כהן-ישור
י"ש כסארי, 'ישעות עמי באה', ניב הגאולה, גיליון 2 (תש"ח), עמ' 2.	כסארי
מ' כספיי-מסורי, 'מוטיב הגאולה והעלייה לציון בשירת היהודים בתימן', מקדם ומים, א' (תשמ"א), עמ' 225-241.	כספיי-מסורי
הרב ש' כשר, התקופה הגדולה, ירושלים תשכ"ט.	כשר
י' ליוור, 'משיח', אנציקלופדיה מקראית, ה, ירושלים תשכ"ח, עמ' 507-526.	ליוור
ש' מאורי, 'לאחי במחנה גאולה' [שיר], ניב הגאולה, גיליון 3 (תש"ט), עמ' 3.	מאורי
ש' מדינה, אורות הגאולה, תל-אביב 1981.	מדינה, אורות
—, המשיח מתימן, תל-אביב 1977.	מדינה, המשיח
—, משא ישראל, תל-אביב תש"ס.	מדינה, משא
ש' מדליה, 'לקטן העולים' [שיר], שלוחות, גיליון יא-יב (ט"ו בטבת תשי"א), עמ' 3.	מדליה
י' אבן-שמואל (עורך), מדרשי גאולה — פרקי האפוקליפסה היהודית, תל-אביב תשי"ד.	מדרשי גאולה

מורגנשטרן	א' מורגנשטרן, משיחות וישוב ארץ-ישראל במחצית הראשונה של המאה הי"ט, ירושלים תשמ"ה.
מזרחי	מארי ש' מזרחי עדני, סוכת שלום, ירושלים תרנ"ו.
ממט	ר' ממט, 'מפת ההתישבות של יהודי תימן בישראל', סעי יונה, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 163-194.
מרגלית	י' מרגלית, 'מתימן לכנרת', סעי יונה, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 131-146.
מתימן לציון	ש' גירידי וי' ישעיהו (עורכים), מתימן לציון, תל-אביב תרצ"ח.
ניב הגאולה	ניב הגאולה, בטאון מחנה העולים בעדן, 'גאולה', תש"ח-תש"ט.
ניני	י' ניני, תימן וציון, ירושלים תשמ"ב.
סלובייצ'יק	הרב י' סלובייצ'יק, כסוד היחיד והייחוד, ירושלים תשל"ו.
סולמי, הור	ט' סולמי, אל הור ההר, תל-אביב תשמ"ג.
סולמי, עלות	— — —, עד עלות השחר, תל-אביב תשמ"א.
סנואני	ח' סנואני, 'יום ה' [שיר], ניב הגאולה, גיליון 2 (תש"ח), עמ' 3.
סעי יונה	ש' סרי (עורך), סעי יונה — יהודי תימן בישראל, תל-אביב תשמ"ב.
ספיר, אגרת	י' ספיר, אגרת תימן השנית — על אודות משיח שוא שקם מחדש בתימן ושמו יהודה בר-שלום, ווילנא תרל"ג.
ספיר, מסע	— — —, ספר מסע תימן (בעריכת א' יערי), ירושלים תש"ה.
עגנון	ש"י עגנון, מעצמי אל עצמי, ירושלים תל-אביב, תשל"ו.
עובדיה	א' עובדיה, נתיבות תימן וציון — זכרונות, תל-אביב תשמ"ו.
עיונים	י' טובי (עורך), עיונים במגילת תימן, ירושלים תשמ"ו.
עראקי-קלורמן	ב' עראקי-קלורמן, 'ביטויים משיחיים בעליית יהודי תימן תרמ"א-תרע"ד', פעמים, 10 (תשמ"ב), עמ' 21-35.
צדוק	ח' צדוק, משא תימן 1951-1946, תל-אביב 1985.
קלחנר	י' קלחנר, הרעיון המשיחי בישראל, תל-אביב תשי"י.
ריבלין	י"י ריבלין, 'פעמי גאולה (פזמוני תפילה ותהילה להצהרת בלפור ומנוי סר הרברט סמואל לנציב עליון בא"י)', מנחה לאברהם, ירושלים תשי"ט, עמ' 40-48.
רצהבי, אפוקליפסות	י' רצהבי, 'אפוקליפסות וחישובי-קץ ביהדות תימן', מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, א, ירושלים תשל"ל, עמ' רצה-שכב.
רצהבי, במעגלות	— — —, במעגלות תימן, תל-אביב תשמ"ח.
רצהבי, גאולה	— — —, 'גאולה ומשיח בשירת ר' שלם שבזי', מלאת, א (תשמ"ג), עמ' 225-241.
רצהבי, עליות	— — —, 'עליית תימן בתרמ"ב לאור תעודות חדשות', סיני, סג, חוב' א-ו (ניסן-אלול תשכ"ח), עמ' קסג-קצא.
רצהבי, פרעות	— — —, 'פרעות ביהודי צנעא בפסח תקע"ח', אפיקים, ג (ניסן תשכ"ה), עמ' 5.
רצהבי, שירת	— — —, שירת תימן העברית, תל-אביב תשמ"ט.
שבות תימן	י' ישעיהו (עורך), שבות תימן, תל-אביב תש"ה.
שכיב	ש' שכיב, 'משיח, משיחות — חז"ל', האנציקלופדיה העברית, כד, ירושלים ותל-אביב תשל"ב, עמ' 613-615.
שביד, אתוס	א' שביד, שלילת הגולה כיסוד האתוס הציוני, חיפה תש"ם.
שביד, משיח	— — —, 'משיח, משיחות בעת החדשה', האנציקלופדיה העברית, כד, ירושלים ותל-אביב תשל"ב, עמ' 617-618.
שלוחות	שלוחות, בטאון המחלקה ליוצאי תימן במרכז מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תל-אביב 1950 ואילך.
תדמור	ח' תדמור, 'הזיקה בין עם ישראל לארצו בראי גלות כבל ושיבת ציון', גלות אחר גולה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 50-56.
תולדות	י' טובי (עורך), תולדות יהודי תימן מכתביהם, ירושלים תש"ם.
תם	ש' תם, 'אני אשאל' [שיר], ניב הגאולה, גיליון 3 (תש"ט), עמ' 3.